UDK:94(575.171):339“13/14”

XIV–XV ASRLARDA XORAZMNING MINTAQALARARO SAVDO ALOQALARI VA TRANZIT MAVQEI

Jumaniyozov Doniyor Xudoyorovich
Urganch Innovatsion universiteti
Ijtimoiy-gumanitar va tillar kafedrasi o‘qituvchisi
Telefon raqam: +998 99 664 01 00
Elektron pochta: djumaniyozov201@gmail.com
Orcid : 0009-0009-8056-5047
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23027368

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda XIV–XV asrlarda Xorazm vohasining Buyuk Ipak yo‘lining shimoliy yo‘nalishlari tizimidagi o‘rni yozma, arxeologik va numizmatik manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Xorazmning Jo‘ji ulusi va Oltin O‘rda bilan siyosiy-iqtisodiy aloqalari, Gurganj, Xiva, Mizdahqon kabi shaharlarning savdo va hunarmandchilik markazlari sifatidagi faoliyati, shuningdek, vohaning Amudaryoning quyi oqimi, Orolbo‘yi, Ustyurt va Dashti Qipchoq bilan bog‘lovchi savdo yo‘llaridagi mavqeyi yoritiladi. Shuningdek, XIV asr oxiri – XV asr boshlaridagi siyosiy-harbiy jarayonlarning Xorazmning tranzit va savdo aloqalariga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari Xorazmning mazkur davrda shimoliy savdo yo‘nalishlarini janubiy va sharqiy hududlar bilan bog‘lovchi muhim iqtisodiy-geografik bo‘g‘inlardan biri bo‘lganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Xorazm, Gurganj, Jo‘ji ulusi, Oltin O‘rda, Buyuk Ipak yo‘li, shimoliy savdo yo‘llari, karvon yo‘llari, Ibn Battuta.

Аннотация: В данном исследовании на основе письменных, археологических и нумизматических источников анализируется роль Хорезмского оазиса в системе северных направлений Великого шёлкового пути в XIV–XV веках. Рассматриваются политико-экономические связи Хорезма с Улусом Джучи и Золотой Ордой, деятельность таких городов, как Гурганч, Хива и Миздахкан, в качестве торгово-ремесленных центров, а также положение оазиса на торговых путях, связывавших нижнее течение Амударьи, Приаралье, Устюрт и Дешт-и Кыпчак. Особое внимание уделяется влиянию политико-военных процессов конца XIV – начала XV века на транзитные и торговые связи Хорезма. Результаты исследования показывают, что в рассматриваемый период Хорезм являлся одним из важных экономико-географических звеньев, связывавших северные торговые направления с южными и восточными регионами.

Ключевые слова: Хорезм, Гурганч, Улус Джучи, Золотая Орда, Великий шёлковый путь, северные торговые пути, караванные пути, Ибн Баттута.

Abstract: This study analyzes the role of the Khorezm oasis within the system of the northern routes of the Silk Road in the 14th–15th centuries, based on written, archaeological, and numismatic sources. It examines Khorezm’s political and economic relations with the Jochi Ulus and the Golden Horde, the activities of cities such as Gurganj, Khiva, and Mizdahqan as centers of trade and crafts, as well as the oasis’s position along trade routes connecting the lower reaches of the Amu Darya, the Aral Sea region, Ustyurt, and Dasht-i Qipchaq. Particular attention is given to the impact of political and military developments in the late 14th and early 15th centuries on Khorezm’s transit and trade relations. The findings demonstrate that during this period Khorezm constituted one of the important economic and geographical links connecting the northern trade routes with the southern and eastern regions.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

Keywords: Khorezm, Gurganj, Jochi Ulus, Golden Horde, Silk Road, northern trade routes, caravan routes, Ibn Battuta.

Kirish

XIV–XV asrlar Markaziy Osiyo tarixida siyosiy o‘zgarishlar, shaharlar rivoji va uzoq masofali savdo aloqalari o‘zaro bog‘liq holda kechgan davrlardan biridir. Mo‘g‘ullar istilosidan keyingi siyosiy jarayonlar natijasida Xorazmning ayrim qismlari Jo‘ji va Chig‘atoy uluslari siyosiy ta’sir doirasiga kirdi[5; 7]. Biroq siyosiy chegaralarning o‘zgarishi vohaning iqtisodiy va geografik yaxlitligini to‘liq buzib yubormadi.

Xorazmning Amudaryoning quyi oqimida, Orolbo‘yi va Ustyurt hududlariga yaqin joylashgani uni Dashti Qipchoq, Volga bo‘yi hamda Movarounnahr va Xuroson yo‘nalishlari bilan bog‘lovchi muhim hududga aylantirgan[7]. Shu sababli Xorazmning Buyuk Ipak yo‘lining shimoliy tarmog‘idagi mavqeyini faqat bitta savdo yo‘li doirasida emas, balki shaharlar, karvon yo‘llari, savdo markazlari va pul muomalasining o‘zaro aloqasi asosida baholash lozim.

Asosiy qism

XIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab Oltin O‘rdada siyosiy va iqtisodiy jarayonlarning nisbatan barqarorlashuvi Xorazm shaharlarining qayta rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, Gurganjning Amudaryoning quyi oqimidagi qulay geografik mavqeyi uning savdo va hunarmandchilik faoliyatida muhim o‘rin egallashiga imkon berdi.

Gurganj XIV asrning birinchi yarmida Xorazmning muhim shahar va savdo markazlaridan biri sifatida rivojlandi. 1333-yilda Xorazmga tashrif buyurgan Ibn Battuta shaharning aholisi, bozorlari va xo‘jalik hayoti haqida ma’lumot beradi. Uning kuzatuvlari Gurganjda shahar hayoti va savdo munosabatlari ancha rivojlanganini ko‘rsatadi [1].

Gurganjning iqtisodiy ahamiyati, avvalo, uning Amudaryoning quyi oqimi orqali Orolbo‘yi va Dashti Qipchoq yo‘nalishlari bilan janubdagi Movarounnahr hududlarini bog‘lovchi geografik mavqeyi bilan belgilanadi. Shu jihatdan shahar nafaqat mahalliy bozor, balki mintaqalararo savdo almashinuvining muhim bo‘g‘ini sifatida faoliyat yuritgan.

Xorazmning savdo tizimida Gurganj bilan bir qatorda Xiva, Mizdahqon va boshqa shahar hamda manzilgohlar ham muhim rol o‘ynagan. Arxeologik tadqiqotlar shaharlar hududida hunarmandchilikning turli tarmoqlari, jumladan, kulolchilik, metallga ishlov berish va boshqa ishlab chiqarish faoliyatlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi[4].

Xorazm shaharlarining iqtisodiy faolligi ularning tashqi savdo aloqalari bilan ham bog‘liq bo‘lgan. Hunarmandchilik mahsulotlarining ishlab chiqarilishi va almashinuvi vohaning ichki bozorini ta’minlash bilan birga, qo‘shni hududlar bilan iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga ham xizmat qilgan.

Xorazmning mintaqalararo savdo aloqalarini o‘rganishda numizmatik manbalar alohida ahamiyatga ega. XIV asrga oid Xorazm tangalarining turli hududlardan topilishi pul muomalasi va iqtisodiy aloqalarning geografik doirasi haqida muhim ma’lumot beradi. G.A. Fedorov-Davydovning Xorazmning Oltin O‘rda davri numizmatikasiga bag‘ishlangan tadqiqotlari mazkur jarayonni o‘rganishda muhim ilmiy manbalardan biridir [5].

Biroq tangalarning ma’lum hududlarda topilishi har doim ham bevosita savdo aloqasining dalili sifatida talqin qilinmasligi kerak. Ularning tarqalishi siyosiy munosabatlar, pul muomalasi, harbiy yurishlar va aholining ko‘chishi kabi boshqa omillar bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli numizmatik ma’lumotlarni yozma va arxeologik manbalar bilan birgalikda tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Xorazmning savdo aloqalarida Amudaryoning quyi oqimi, Orolbo‘yi va Ustyurt orqali o‘tgan yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu yo‘llar Xorazmni shimoliy hududlar, Dashti Qipchoq va Kaspiybo‘yi mintaqalari bilan bog‘lagan. Janubiy va sharqiy yo‘nalishlar esa vohani Movarounnahr va Xuroson bilan aloqaga kiritgan[7].

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

Shu nuqtai nazardan, Xorazmni shimoliy va janubiy savdo yo‘nalishlari kesishgan hududlardan biri sifatida baholash mumkin. Vohaning iqtisodiy hayoti faqat tashqi savdoga emas, balki sug‘orma dehqonchilik, hunarmandchilik va mahalliy bozorlar faoliyatiga ham tayangan. Xorazmning sug‘orish tizimi va xo‘jalik infratuzilmasining tarixiy rivoji bu iqtisodiy asoslarning shakllanishida muhim rol o‘ynagan [6].

XIV asrning ikkinchi yarmidan boshlab Oltin O‘rdadagi siyosiy beqarorlik va Markaziy Osiyoda yangi siyosiy kuchlarning kuchayishi Xorazmning savdo yo‘llaridagi mavqeyiga ham ta’sir ko‘rsatdi. Amir Temurning Xorazm va Oltin O‘rda hududlariga nisbatan olib borgan harbiy-siyosiy siyosati natijasida mintaqadagi siyosiy va iqtisodiy munosabatlar qayta shakllandi [2; 3].

Bu jarayonni shimoliy savdo yo‘llarining birdaniga to‘liq faoliyatdan to‘xtashi sifatida baholash to‘g‘ri emas. Aksincha, siyosiy vaziyatning o‘zgarishi natijasida ayrim savdo yo‘nalishlarining ahamiyati pasayib, boshqa yo‘nalishlarning mavqeyi kuchaygan [7]. Shu tariqa Xorazmning mintaqaviy savdo tizimidagi o‘rni ham yangi siyosiy va iqtisodiy sharoitlarga moslashgan.

Xulosa

XIV–XV asrlarda Xorazm Buyuk Ipak yo‘lining shimoliy savdo yo‘nalishlari tizimida muhim iqtisodiy-geografik bo‘g‘inlardan biri bo‘lgan. Gurganj, Xiva, Mizdahqon va boshqa shaharlarning faoliyati, hunarmandchilikning rivojlanishi hamda pul muomalasi vohaning mintaqalararo iqtisodiy aloqalardagi mavqeyini mustahkamlagan.

Xorazmning Amudaryoning quyi oqimi, Orolbo‘yi va Ustyurt hududlariga yaqin joylashuvi uni Dashti Qipchoq va Volga bo‘yi yo‘nalishlarini Movarounnahr va Xuroson bilan bog‘lovchi hududlardan biriga aylantirgan. XIV asr oxiri – XV asr boshlaridagi siyosiy-harbiy o‘zgarishlar esa savdo yo‘llarining yo‘nalishi va ahamiyatiga ta’sir ko‘rsatgan.

Shu sababli mazkur davrda Xorazm tarixini oddiy iqtisodiy tanazzul doirasida emas, balki siyosiy vaziyat, savdo yo‘llari va iqtisodiy markazlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq qayta shakllanish jarayoni sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn Battuta. The Travels of Ibn Battuta, A.D. 1325–1354. Vol. III. Translated by H.A.R. Gibb. – Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
2. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Fan, 1972.
3. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Sharq, 1997.
4. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – Москва; Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 322 с.
5. Федоров-Давыдов Г.А. Нумизматика Хорезма золотоордынского периода // Нумизматика и эпиграфика. – Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1965. – Т. V. – С. 179–224.
6. Ғуломов Я.Ғ. Хоразмнинг суғорилиш тарихи: қадимги замонлардан ҳозиргача. – Тошкент: Фан, 1959. – 319 б.
7. Машарипов Қ. Хоразмнинг Ўрта Шарқ ва Европа давлатлари савдо марказлари билан тарихий алоқалари (X–XV асрлар). – Урганч, 2005.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.